

DOI Number: 10.30520/tjsosci.685874

1999-2017 DÖNEMİNDE TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ VE KREDİLERİN GELİŞİMİ¹

TURKISH BANKING SECTOR AND LOANS BETWEEN 1999-2017

Sultan SARI²

ÖZET

Finansal aktiflerinin %83'ünden çoğunu bankaların oluşturduğu Türkiye finansal sistemi banka temellidir ve mevduat bankacılığı ağırlıklıdır. Kredi faaliyetleri, makroekonomiyi etkiler ve bu nedenle her zaman özel ilgiye haizdir. Bu çalışmanın amacı, 1999-2017 döneminde Türkiye bankacılık sektörünü tarihsel olgularla ve tablolar yardımıyla “krediler” temelinde incelemektir. Bu yönde, 24 Ocak kararları Türkiye ekonomisinde ve bankacılıkta dönüm noktasıdır. Çünkü, örneğin, faiz oranlarının serbest bırakılmasına, bankacılık sektörüne girişin kolaylaştırılmasına ve selektif kredi politikalarının kaldırılmasına karar verilmiştir. Bundan sonra sıklıkla yaşanan ve “bankacılık krizleri” olarak tanımlanan ekonomik krizlerde bu neoliberal politikaların rolü büyüktür. Özellikle 2000-2001 krizleri sonrasında kredilerin takibe düşme oranı ciddi oranda artmıştır. Böyle bir ortamda bankalar daha az kredi vererek ve verdikleri kredileri geri çağırarak ekonomik daralmaya neden olmuşlar ve bu da geri dönmeyen kredilerin daha da artmasına yol açarak sorunları ağırlaştırmıştır. Bu gelişmeler, bankacılık sektöründe yapılan reform ve uluslararası standartlarda düzenlemelerde etkili olmuştur. Böylelikle sektör global krizden daha az hasarla ve daha güçlü çıkabilmiştir. Türk bankacılık sektöründe yabancı bankaların payı yüksektir. 2000’li yıllardan sonra ilk 5 banka toplam aktiflerin, mevduatın ve kredilerin yarısından çoğuna sahiptir. İlk 10 bankada bu oranlar %80’nin üzerindedir. 2000-2001 krizinden sonra bankacılık kredilerinin toplam aktiflere ve GSMH’ya oranı artmıştır. 2008 yılına kadar “tekstil ve inşaat” kredilerde hep yoğun ilk altı sektör içindedir. 2004’den sonra bireysel krediler başta, toptan ve perakende ticaret sektörü 2. sıradadır. 2007-2017 döneminde 3. sıraya yerleşen hep “inşaat” sektörü olmuştur. Toptan ve perakende ticaret ile inşaat sektörünün takipteki krediler içindeki payı da yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye bankacılık sektörü, krediler, sektörel yoğunlaşma, sorunlu krediler

¹ 21-22 Aralık 2019 tarihinde Ankara’da düzenlenen 4. Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisat Doktora Programı, sarisultan51@gmail.com

ABSTRACT

Turkey financial system, the most of 83% of financial assets belongs to banks, is based on banks and deposit banking. Crediting influence macroeconomy and so it worths always to research. The aim of the study, is to analyze the Turkish banking sector on the base of “loans” in the 1999-2017 period by historical developments and tables. In this way, the turningpoint in Turkish economy and banking is 24 January regulations. Because, for example, interest rate started to be decided freely in the market, it made easy to banks to enter to the sector and the selective credit policies were removed. After that, these neoliberal policies often lead to economics crises named “banking crises”. Especially, after 2000-2001 crises, non-performing loans rate increased seriously. In this macroeconomic environment, banks lead to economic constriction by crediting less and calling to pay back loans and so lead to the aggravation of the problems by increasing the non-performing loans. All these developments caused to some reform and regulations on international standards. Therefore, Turkish banking sector was affected less and came out of the Global crisis stronger. In the sector, the rate of foreign banks is high. After 2000 years, first big 5 banks have the most of the half of the assets, deposits and credits. First 10 big banks, on the other hand, have the most of 80%. After 2000-2001 crises, the rates of banking loans - assets and total loans- GDP increased. Until 2008, textile and construction was including in the most credit-concentrated 6 sectors. After 2004, individual loans is first and secondly whole and retail trade in the concentration rank. In the 2007-2016 perriod, construction is always on the third. The whole and retail, and construction have the high share in non-performing loans.

Key words: Turkish banking sector, loans, sectoral credit concentration, non-performing loans

GİRİŞ

Bir ekonomide, bir finansal sistemde, finansal piyasaların faaliyetleri ekonomideki tüm aktörleri doğrudan etkiler. Bankalar da bu sistemde, finansal piyasalardaki en önemli kurumlardan biridir. Finansal araçlar olan bankalar, topladıkları fonları kredi olarak aktararak ekonominin etkinliğini artırmak açısından önemli bir rol oynarlar. Finansal aktiflerinin %83’ünden çoğunu bankaların oluşturduğu Türkiye finansal sistemi banka temelli bir finansal sistemdir. Türkiye gibi, finansal derinliği az olan, banka temelli bir ekonomide, bankalar finansal aracılık faaliyetleri ile vazgeçilmezdir. Bu nedenle, pek çok işlevi olan bankaların en temel bankacılık faaliyeti olan kredi faaliyetleri de her zaman özel bir ilgiyi hak eder, incelenmeye değerdir. Çünkü kredi faaliyetlerinin çok önemli makroekonomik etkileri vardır. Bu çalışmanın amacı da 1999-2017 döneminde Türkiye bankacılık sektörünü tarihsel olgularla ve tablolar yardımıyla “krediler” temelinde incelemektir.

Bunu yapabilmek için de önce 1999 öncesi Türkiye ekonomisi ve bankacılığında söz etmek gerekir. Daha sonra 1999 sonrası bankacılık sektörü ve krediler konusu, 3. bölümde ise 1999-2017 döneminde Türkiye bankacılık sektörü özellikleri ele alınacaktır. 4. bölüm sektörel yoğunlaşma ve sorunlu krediler değerlendirilecek ve çalışma bir özet ve sonuç bölümüyle sona erecektir.

1. 1999 Öncesi Türkiye Ekonomisi ve Bankacılık

1999 öncesi Türkiye ekonomisini, Boratav(1989:7)’in “1908-1927 yılları devrim ve savaş, 1923-1929 açık ekonomi koşullarında yeniden inşa, 1930-1939 korumacı-devletçi sanayileşme, 1940-1945 İkinci Dünya Savaşı, 1946-1953 dünya ekonomisi ile farklı bir eklemlenme denemesi, 1954-1961 tıkanma ve yeniden uyum, 1962-1976 içe dönük-dışa bağımlı genişleme, 1977-1979 yeni bunalım yılları ve 1980-1985 sermayenin karşı saldırısı” şeklindeki inceleme dönemlerinden sonuncusunu 1980-1999 serbestleşme dönemi olarak

değiştirerek özetlemek mümkündür. Böylece Türkiye ekonomi tarihinin en kısa özeti yapılmış olur.

Görel olarak uzun bu tarih içinde bu çalışma kapsamında mutlaka belirtilmesi gereken en büyük dönüşüm 24 Ocak Kararları ile başlamıştır.

Benzer şekilde Türk bankacılık tarihini ise temel olarak sekiz dönemde incelemek mümkündür. Bu dönemler 1847-1923 dönemi Osmanlı dönemi, 1923-1932 dönemi ulusal bankalar dönemi, 1933-1944 özel amaçlı kurulan devlet bankaları dönemi, 1945'ten planlı döneme kadar özel bankalar dönemi, 1960-1980 planlı dönem, 1981-2001 serbestleşme ve dışa açılma dönemi, 2002-2007 yeniden yapılandırma dönemi ve 2008 küresel kriz sonrası olarak adlandırılabilir (TBB,2008:1; 2019b:11).

Hem Türkiye ekonomi tarihi hem de bu tarih içinde bir alt başlık olan 1980 sonrası serbestleşme ve dışa açılma dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bilindiği üzere, 1980'li yıllardan sonra zaten tüm dünya liberalleşme ve küreselleşme dalgasından etkilenmiş dolayısıyla Türk ekonomisi de bundan payını almıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ya da bir diğer ifadeyle 24 Ocak 1980 İstikrar Programı bu dalğanın etkilerinin boyutunu somut bir şekilde göstermektedir. Şahin(2013:190)'e göre 24 Ocak İstikrar Programı öncelikle enflasyon ve ödemeler dengesi güçlükleri ile mücadele için hazırlanmış bir tedbirler paketi olarak sunulsa da uzun ve kısa vadeli amaçlarının çokluğu ile nitelendirilmektedir. Teorik temeli ise Yeni Klasik Okulların Neoliberal yaklaşımlar ve politika önerileridir.

24 Ocak 1980 kararlarından faiz oranlarının serbest bırakılması, sektöre yeni banka giriş kısıtlarının kaldırılması, yurtiçi bankaların uluslararası piyasalara açılması gibi serbestleşme öğeleri ile bankacılık sektörü de yeni bir döneme girmiştir. Bu kararlarla, bankacılık sektörü büyümüş, toplam banka sayısı 43'den 66'ya çıkmış, bankacılık sektörü toplam aktiflerinin GSMH içindeki payı % 29'dan % 38'e yükselmişse de finansal istikrarsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Özellikle "seçici kredi politikalarının" ortadan kaldırılmış olması, bankaların kâr güdüsü ile asıl işlevlerinden uzaklaşarak spekülative kazançlara yönelmesine ve belirli sektörlere yoğunlaşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla iktisadi büyüme ve makro istikrarı gözetmedikleri ileri sürülebilir.

Yeldan(2008:129-130)'a göre bu dönemde Türk finansal sisteminin gelişimini belirleyen 3 ana süreç vardır: 1-finansal serbestleşme çerçevesinde geliştirilen araçların çoğunluğunu kamu kesimi açığının finanse edilmesi için yaratılan menkul değerlerin oluşturulması, 2-TL'nin yabancı para birimleri ile ikamesinin doğurduğu tehdit (dolarizasyon), 3- spekülative kısa vadeli sermaye hareketlerinin ulusal finans piyasalarında ve giderek reel ekonomide neden olduğu istikrarsızlıktır. Ona göre, ulusal ekonominin 1988 sonrası dönemdeki gelişiminde sözü edilen bu üç olgunun belirleyiciliği açıktır. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi 1980 sonrası Türk mali piyasalarında finansal araçlar çeşitlenmiştir ve GSMH'ye göre hacim değerleri artmıştır, sistem görel olarak derinleşmiştir. Toplam mevduat artmış, menkul kıymet ihraçları stoku %39,8'e yükselmiştir, ama ihraç edilen bu menkul kıymetin hemen hemen tamamının kamu kesimine ait olduğu görülmektedir. Bu da bankacılık kesiminin aracılık fonksiyonunu yerine getirmediğinin de göstergesidir. Bir başka gösterge olan bankacılık kesimi kredi hacmine bakıldığında 1980'de ulusal gelire oranı % 10.1 iken 24 Ocak kararlarından 19 yıl sonra 1999'da ancak %20.1'e çıktığı görülmektedir. Yani serbestleşmeden beklediği gibi tasarruf ve yatırımlar pek de uyarılmamıştır. Dolayısıyla, Yeldan(2008)'a göre Türk finansal derinleşme sürecinde bankacılık sistemi, asıl işi olan reel sektör yatırımlarını finanse etmek yerine faiz-döviz kuru

arbitrajına dayalı, rantiyer tipi spekülasyon kazançları öne çıkartan bir finansal birikim modeline sürüklenmiştir.

Tablo 1: Finansal Serbestleştirme Sürecinin Unsurları (GSMH'nin % Olarak)

	1980	1985	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
I-İhraç Edilen Menkul Kıymetler														
Kamu Kesimi	1,4	5,1	6,9	7,7	5,5	7,4	15,9	16,8	22,7	19,8	35,3	22,9	29,4	38,7
Devlet Tahvili	1,2	1,8	3	3,9	3,2	1,8	6,8	7,5	4,8	4,4	8,3	8	2,5	27,3
Hazine Bonosu	0,2	3,3	4	3,3	2,1	5,4	8,7	9	16,7	15,4	24,8	14,9	26,9	11,3
Özel Kesim	0,7	0,4	0,9	1	1	1	1,7	3,8	2,1	2,1	1	1	1	1,1
Hisse Senedi	0,4	0,3	0,3	0,4	0,5	0,7	0,5	0,5	1	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9
Genel Toplam	2,1	5,5	7,8	8,7	6,5	8,5	17,6	20,6	24,8	21,9	36,3	23,9	30,4	39,8
II-Parasal Göstergeler														
Dolaşımdaki Para	4,1	2,9	2,7	3	2,9	2,7	2,7	2,6	2,6	2,4	2,1	2,2	2,1	2,6
M1	13,9	9,7	8,8	8,5	7,9	7,4	7,1	6,5	5,9	5	5,6	4,7	4,3	6,3
M2	17,4	24,2	21,1	20,5	18	18,5	17,3	14,1	16,2	16	18,7	17,9	20,3	28,9
M2Y	-	26,3	28,4	26,6	23,5	26,5	26,6	23,7	30,7	30,7	36,8	34,5	36,3	51,3
Toplam Mevduat	10	19,9	15,7	16,6	15,7	15,9	18,3	19	24,6	26	29,3	27	27,7	39,5
Vadesiz Mev.	7,6	4,8	3,4	3,4	3,3	2,8	2,5	1	0,9	0,7	0,7	0,7	0,5	0,8
Vadeli Mevd.	2,2	11,8	7,2	8,8	8,3	8,1	8,1	5,3	7,6	8,1	10,5	9,8	11,2	16,3
Döviz Mevd. Hes.	-	2,1	4,2	3,8	3,6	4,7	7,3	12,7	16,2	17,3	18	16,5	16	22,4
Bankacılık Kesimi Kredileri	10,7	10,9	17,6	16,1	16,5	12,4	12,7	14	13,3	16,5	18,5	21,7	19,4	20,1
III-Menkul Kıymet Borsaları														
H.Senedi Piyasa İşlem Hacmi (Milyon USD)			115	773	5.854	8.502	8.567	21.771	23.202	52.311	36.696	57.178	69.696	82.931
Kamu Menk.Kıy. Kesin Alım-Satım İşlem Hacmi						312	2.403	10.717	8.828	16.509	32.736	35.472	68.398	83.842
Repo-Ters Repo İşlem Hacmi								4.794	23.704	123.254	221.405	374.384	372.202	589.267

Kaynak: Yeldan, E. (2008:131)

Dolayısıyla yakın iktisat tarihimiz makro istikrar amacından uzaklaşılmasının finansal kırılmalıları artırarak sistemik riske ve krizlere yol açtıklarının destekleyici örnekleriyle doludur. Neo liberal politikalar ve beraberinde hızlanan küresel sermaye hareketleri sonucunda maruz kalınan bu krizler “bankacılık krizleri” olarak da tanımlanabilir. Bu krizlerin kaynağı olarak görülen Türk bankacılık sektörü 1990’lı yılların sonlarına doğru “ölçek olarak muadil ekonomilere göre küçük, reel sektörden ziyade kamu finansmanının destekleyen, mevduatın krediye dönüşümünün zayıf olduğu, yeni girişlerin etkisiyle yoğunlaşmanın az olduğu, risk yönetimi kültürünün tam olarak yerleşmediği ve küresel sermayenin az ilgi gösterdiği” bir sektördür (BDDK,2010:9). Buradan “Türkiye ekonomisinin 1990’lı yıllarda taşıdığı yapısal sorunlardan en önemlilerinden biri bankacılık sektörü sorunlarıdır” sonucu da çıkarılabilir.

2. 1999 Sonrası Bankacılık Sektörü ve Krediler

Türkiye’de 2000’li yıllara girilirken ekonomik istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir büyüme için “finansal sisteme ve bankacılık sektörüne çekidüzen vermek”, alınması gereken en önemli yapısal önlemlerden biri haline gelmiştir. Çünkü bankacılık sektörünün en temel sorunlarından olan vade uyumsuzluğu, ekonomik ve siyasal belirsizliğin yanı sıra aracılık işlevindeki bozulma, kamu kesimi finansman ihtiyacının finansal piyasalar üzerindeki baskısı gibi nedenlerle kronik bir hal almıştır. Bu yapısal sorunların yanı sıra, bankacılıktaki düzenlemelerin kapsamının ve etkinliğinin yetersizliği, özellikle risk ve kurumsal yönetim uygulamalarının zayıflığı, bankacılık sisteminin likidite, faiz ve kur risklerine karşı aşırı duyarlı hale gelmesine yol açmıştır. Sektörün sermaye yeterlilik rasyosu, 1999 yılında

%8,2'ye kadar inmiş, takipteki alacakların brüt kredilere oranı sürekli artarak %11,1 gibi oldukça yüksek bir düzeye çıkmış ve vergi sonrası aktif ve özkaynak kârlılığında negatif gerçekleştirmeler gözlenmiştir. Bunda risk ve kurumsal yönetim uygulamalarındaki yetersizliklerden biri olan TMSF'ye devrolan bankaların hâkim ortaklarının kendi bankalarından yasal limitlerin çok üzerinde kullandıkları kaynaklar ve grup içi kredilerin rolü büyüktür. Kriz dönemlerinde TMSF'ye devir edilen veya faaliyet izni iptal edilen bankaların ortak sorunları; yasal sınırlara uymayan bu usulsüz işlemler, sorunlu krediler ve yapısal zayıflıklarıdır. Kurumsal yönetimin yetersizliği, sermaye yetersizliği, yabancı kaynakların ve gelirlerin artırılmaması, açık pozisyon ve banka portföyünden kaynaklanan riskler gibi yapısal sorunlar bankaların mali yapılarını bozmuştur (BDDK,2010).

Bir başka yapısal sorun da finansal sektörün denetim ve gözetim sürecinin HM, TCMB, SPK, Başbakanlık, TCMB gibi kurumların yer aldığı çokbaşı, parçalı bir sistem olmasıdır. Bu parçalı sistemde, bankaların birçok kuruma raporlama yükümlülüğünün olması, muhasebe ve bağımsız denetim standartlarının uygulamadaki farklılıkları gibi unsurlar düzenleme etkinliğini bozmuştur. Örneğin, HM Bankacılık Kanununun uygulanmasından, Kanuna ilişkin ikincil düzenlemelerin hazırlanmasından, yerinde denetimlerin gerçekleştirilmesinden ve bankalara yönelik idari ve cezai yaptırımların uygulanmasından sorumlu iken, TCMB de bankaların uzaktan gözetiminden ve tasarruf mevduatını sigorta eden TMSF'nin idare ve temsilinden sorumlu idi.1999 yılında bankacılık sektörünün düzenlenmesi ve denetlenmesindeki bu parçalı yapının ortadan kaldırılması ve sektöre ilişkin düzenleme ve denetimin etkinliğinin artırılması amacıyla tek bir bağımsız denetleyici ve düzenleyici kurumun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak Haziran 1999'da, uluslararası bankacılık ilkelerini (Bank of International Settlements-BIS-) ve AB bankacılık kriterlerini referans alan 4389 sayılı Bankalar Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanunun temel hedeflerinden birisi, bankacılık sektöründe, alt yapı unsurlarını, uluslararası normlara uygun muhasebe ilkelerini, risk tanımı ve ölçülmesini ve denetim mekanizmasını tesis etmek idi. Bu amaçla bankacılık sisteminde yeniden yapılanma düzenlenmesi ve etkin denetim için Haziran 1999'da kurulmasına karar verilen Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) Ağustos 2000'de faaliyetlerine başlamıştır (Şahin,2013:502).

Türkiye'nin IMF ile 1999 yılı sonunda imzaladığı "stand by" anlaşması çerçevesinde 2000 yılı başından itibaren itibaren "Enflasyonu Düşürme Programı"³ uygulanmaya başlamış olup aslında Bankalar Kanunu'nda yapılan değişiklikler de "Stand by" anlaşmasının 1999 yılı sonunda imzalanmasından önce, bu anlaşmanın imzalanmasının ön koşulu niteliğinde olan düzenlemelerdir. Bu kapsamda, Bankalar Kanunu'nda yapılan başlıca değişiklikler, idari ve mali açıdan bağımsız bir bankacılık gözetim ve denetim kurumunun kurulması, kredi tanımının iştirakleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi, dolaylı kredi özkaynak ilişkisinin daraltılması, konsolide bazda denetimin getirilmesi, risk yönetiminin düzenlenmesi, sorunlu bankaların mali yapılarının güçlendirilmesi ve sorunlu bankaların faaliyetlerine müdahale yöntemlerinin düzenlenmesidir. Bu arada, karşılık kararnamesi değiştirilmiş, sermaye yeterliliğinin ve döviz pozisyonunun hesaplanmasında konsolide bazda uygulamaya geçilmiştir. Yapılan değişiklikler ile bankacılık mevzuatı, Basel Komite'nin tavsiyelerine, AB direktiflerine ve uluslararası düzenlemelere önemli ölçüde yaklaşmıştır (TBB,2008: 34).

³ Enflasyonu Düşürme programı ile ilgili ayrıntılar için Hüseyin Şahin "Türkiye Ekonomisi" , sayfa 244-254.

Daha sonra 4389 sayılı kanunda bazı değişiklikler yapılmış olup 19 Aralık 1999 tarih ve 4491 sayılı kanunla yer alan BDDK'nın yetkileri genişletilmiştir. Bu kapsamda, 4389 sayılı kanunda ayrıntılı olarak düzenlenmiş bulunan, sistemde faaliyet gösteren bankaların mali yapılarında meydana gelebilecek zafiyet nedenlerinin belirlenmesi ve gerekli önlemlerin süratle alınarak uygulamaya konulmasına ilişkin hükümler daha kapsamlı hale getirilmiştir. Buna göre, alınan önlemlere rağmen mali yapıları iyileştirilemeyen bankaların gerektiğinde TMSF'ye devredilerek rehabilitasyona tabi tutulmaları ve yeniden yapılandırılmaları mümkün hale gelmiştir. Reformun devamı niteliğinde 12.05.2001 tarihinde yürürlüğe giren 4672 sayılı Kanun ile bu kez öncelikle TMSF bünyesinde bulunan bankaların çok hızlı bir şekilde rehabilite edilmesi ve satılması için Bankalar Kanunu'nda yer alan bazı mekanizmaların daha hızlı hale getirilmesi, bunların mali yapılarının zaafa uğratılmasında sorumluluğu bulunanlara yaptırımlar uygulanmasına ilişkin hükümler de uygulamaya konmuştur. Bu yeni düzenlemelerin yanı sıra, yukarıda da belirtildiği gibi, Bankalar Kanunu'nun uygulamasına işlerlik kazandırılması ve AB mevzuatına tam uyumun sağlanması bakımından öz kaynak tanımı değiştirilmiş, konsolide öz kaynak tanımı getirilmiş, kredi sınırlarının konsolide olarak da hesaplanması ve uygulanması ilkesi benimsenmiş, bankaların mali olmayan iştiraklerine sınırlama getirilmiş, vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri gibi bazı finansal araçlar genel kredi sınırları hesabına dahil edilmiştir. Bu kapsamda 1999 yılında, sistemin gözetim ve denetiminin güçlendirilmesi için, mali durumu ciddi olarak zayıflayan dokuz adet banka TMSF'ye devredilmiştir (Şahin Yarbağ, 2011: 21-22).

Bilindiği gibi, serbestleşme ve küreselleşmenin sonucu olarak 1990-2000 döneminde, küresel ekonomide istikrarsızlıklar artmıştır⁴. Bu dönemi ABD dışındaki gelişmiş ekonomilerin istikrarsız ve düşük hızda bir büyüme performansı arz ettiği, gelişmekte olan ekonomilerin ise, küresel ölçekte yansımaları olan finansal krizler yaşadığı görülmektedir (Örneğin, Körfez Krizinin yarattığı olumsuzluklar, Türkiye dahil olmak üzere bölge ekonomilerini de derinden etkilemiştir). Dünyada yaşanan bu bankacılık krizlerinin özet bir tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: Banka Yoğunlaşması, Rekabet ve Bankacılık Krizleri

Ülkeler	Birim Sermaye Başına GDP	Kriz Dönemi	Yoğunlaşma
Burkina Faso	230	(1988-94) (1987-93,1995-98)	0.95
Kamerun	790	(1981-87)	0.49
Şili	3,048	(1982-85)	0.49
Kolombiya	1,802	(1988-91)	0.96
Fildişi Sahili	843	(1995-97)	0.4
Ekvador	1,516	1989	0.84
El Salvador	1,450	(1991-94)	0.85
Finlandiya	23,304	(1982-89)	0.89
Gana	356		

⁴ Dolayısıyla küresel ölçekte düzenleyici çerçevede yeni arayışlar da bir zorunluluk olarak 1990'lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Tasarrufların korunması ve bunların etkin ve verimli bir şekilde kullanılması ve mali sektörde doğabilecek olumsuzlukların önlenmesi, BIS, IMF, AB ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar nezdinde benimsenen temel ilkelerdir.

Gine	523	(1993-94)	
Guyana	653	(1993-95)	1.00
Hindistan	313	(1991-97)	0.47
Endonezya	761	(1992-97)	0.44
İsrail	13,355	(1983-84)	0.84
İtalya	17,041	(1990-95)	0.35
Jamaika	1,539	(1996-97)	0.82
Japonya	35,608	(1992-97)	0.24
Ürdün	1,646	(1989-90)	0.92
Kenya	336	1993	0.74
Kore	6,857	1997	0.31
Malezya	3,197	(1985-88,1997)	0.54
Mali	260	(1987-89)	0.91
Moritanya	456	(1984-93)	
Meksika	3,240	(1982,1994-97)	0.63
Nepal	179	(1988-97)	0.90
Nijerya	251	(1991-95)	0.83
Norveç	28,843	(1987-93)	0.85
Panama	2,824	(1988-89)	0.42
Peru	2,458	(1983-90)	0.69
Filipinler	1,070	(1981-87)	0.49
Portekiz	8,904	(1986-89)	0.46
Senegal	562	(1988-91)	0.94
Siera Lone	260	(1990-97)	1.00
Sri Lanka	588	(1989-93)	0.86
Svaziland	1,254	1995	0.95
İsveç	24,845	(1990-93)	0.89
Tanzanya	170	(1988-97)	1.00
Tayland	1,886	(1983-87,1997)	0.54
Türkiye	2,451	(1982,1991,1994)	0.45
ABD	24,459	(1980-92)	0.19
Uruguay	5,037	(1981-85)	0.87
Venezuela	3,558	(1993-97)	0.52

Kaynak: Beck vd (2003)

Neo liberal politikalar ve beraberinde hızlanan küresel sermaye hareketleri Türkiye ekonomisini de sıklaşan aralıklarla krizlere maruz bırakmıştır. Daha önce de söylendiği gibi, Türkiye ekonomisinin 1990'lı yıllarda taşıdığı yapısal sorunlardan en önemlilerinden biri bankacılık sektörü sorunlarıdır. Çünkü bankacılık sektörü (bu dönemdeki makroekonomik ortamın sonucunda) asli fonksiyonu olan aracılık işlevinden uzaklaşmış, kredilerin bankacılık sektörünün toplam aktifleri içindeki payı 1990 yılında % 47 iken 2000 yılında % 33'e gerilemiş, benzer şekilde kredi/mevduat oranı 1990 yılında % 84 iken, 2000 yılında % 51'e inmiştir. Yatırımcı güvenindeki azalma, para ikamesi gibi hususlara ek olarak kamunun yüksek reel faizle özel yatırımları dışladığı görülmüştür. Bu yönde kamu bankalarının mali bünyeleri önemli ölçüde bozulmuş, finansman ihtiyaçlarını kısa vade ve yüksek maliyetle piyasadan karşılamaları zararlarının gittikçe artmasına ve finansal sektörde istikrarsızlığa yol

açmıştır. Sonuçta 1990'lı yıllarda bankacılıkta, risk ve kurumsal yönetim uygulamaları yetersiz kalmış ve bankacılık sistemi likidite, faiz ve kur risklerine karşı aşırı duyarlı hale gelmiştir.

Nitekim 1999 yılında uygulamaya konulan istikrar programlarının çeşitli nedenlerle sürdürülememesi nedeniyle, 2000 yılının üçüncü çeyreği itibarıyla zayıf büyüme performansı, sürdürülemez kamu kesimi dengesizlikleri, sürdürülemez iç borçlanma ile yüksek ve dalgalı enflasyonla oluşan makroekonomik istikrarsızlık; cari işlemler açığının finansmanı konusundaki kaygılarla daha da artmıştır. Bu dönemde, bankacılık sektöründeki yapısal sorunlar, 2000 Kasım ve 2001 yılı Şubat ayında yaşanan krizlerin derinleşmesine ve nihayetinde sistemik bankacılık krizine dönüşmesine yol açmıştır (BDDK, 2010: vii).

Kasım 2000'de Programın daha ilk yılı bile dolmadan, orta ölçekli bir banka olan Demirbank'ın kötü risk yönetiminin yarattığı likidite ve faiz riskiyle TMSF'ye devredilmesiyle, bankacılık krizi başgöstermiştir. Kasım 2000 tarihinde Demirbank'ın maruz kaldığı olay bir "likidite krizi" dir. Çok kısa bir süre içerisinde değişen piyasa koşullarında Banka, varlıklarıyla çok kısa vadeli yükümlülüklerini karşılayamamıştır. Kredi riski açısından risksiz varlık kabul edilen DİBS plasmanı yapan Bankanın aktif yapısı, krizde bir likidite riskine dönüşen faiz riskine maruz kalmıştır. 2000 Kasım para krizinin de getirmiş olduğu makroekonomik yansımalar, Şubat ayı itibarıyla yaşanan döviz kuru krizinin aynı zamanda sistemik bir bankacılık krizine de dönüşmesini hızlandırmıştır. Faiz oranları, 2000 Kasım para krizindeki benzer ancak daha keskin bir biçimde, bir günde % 50'den % 2.300'e yükselmiştir. Bu hususa ek olarak, döviz kuru sepetinin 20 Şubat 2001'de % 39,2, ertesini gün ise % 12,1 oranında değer kazanması, krizin başta bankacılık sektörü olmak üzere diğer kesimler üzerindeki etkilerini daha da derinleştirmiştir. Ayrıca bu süreçte reel ekonomik aktivitedeki yavaşlama ve enflasyondaki yükselme eğilimi, bankacılık sektörünün aktif kalitesinin zayıflamasına neden olmuş ve sektörün yabancı kaynak maliyeti de artmıştır. Bu koşullar altında sektörün artan zararları, zaten zayıf olan sermaye yapısının daha da baskı altına girmesine yol açmıştır. Sonuç itibarıyla, Türkiye ekonomisi derin bir ikiz kriz ile karşı karşıya kalmış ve Türk bankacılık sektöründeki iç denetim ve risk yönetimi zafiyetleri, belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte artan döviz kuru ve yükselen faiz, kaynak maliyetini artırmıştır. Kredi hacmi nominal bazda bile daralmış, aktif kalitesi bozulmuş, vade uyumsuzluğu sorunu derinleşmiştir (BDDK,2010: 21-29).

Boyacıoğlu(2003)'na göre de 2000 yılında zaten bankacılık kesiminin likidite, faiz ve kur risklerine karşı duyarlılığı artmıştı. Likidite yetersizliğinden kaynaklanan Kasım 2000 krizi ile faiz oranları çok yükselmiş ve bu bankaların zaten bozuk olan mali yapılarını daha da bozmuştur. Alınan önlemler yetersiz kalmış, 2001 krizi patlak vermiştir. Ona göre, bunun nedeni, bankacılık sisteminde kronik hale gelen mali bünye zafiyetidir. Kasım 2000-Şubat 2001'de yaşanan krizler, bankaların varlıklarının önemli bir kısmını oluşturan DİBS'nin değerlerini düşürmüş, mevduata verilen faiz oranlarını yükseltmiş ve döviz borçları olan bankalar sabit kurdan dalgalı kura geçilmesi nedeniyle bu borçlarından dolayı çok daha büyük meblağlar ödemek zorunda kalmışlardır. Sonuçta kârlılık gerilemiş, bazı bankaların sermayeleri büyük ölçüde erimiş ve bankalar kredi verme fonksiyonlarını yerine getiremez hale gelmişlerdir (Boyacıoğlu,2003:528).

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri faiz ve kur riskine karşı önceden önlem almayan firmalar ve finansal sektörü olumsuz etkilemiş, banka ve firmaların sermaye kaybına neden olmuş, çok sayıda firma iflas etmiş ve geri dönmeyen kredilerde çok büyük artışlar olmuştur (Civcir, 2012). 2001 yılında sektörde takibe düşen kredi oranı %28,4'dür. BDDK

(2001:5)'ya göre, kriz de TMSF bünyesine katılan banka sayısındaki artış (1997-2001 arası 19 banka) ve bu bankaların takipteki alacak oranlarının yüksek olmasının payı büyüktür. TMSF bankalarından sonra %29,1 ile kamu bankaları ikinci sırada yer almaktadır. Böyle bir ortamda, bankalar bir taraftan sermaye yeterlilik rasyosunu tutturmaya çalışmışlar, diğer taraftan kredi verdikleri firmaların geleceği ile ilgili belirsizliklerin artması yüzünden daha az kredi vermeye başlamışlardır. Bu ekonomik daralma geri dönmeyen kredilerin daha da artmasına yol açmış ve sorunları ağırlaştırmıştır.

2001 yılı GSMH'sının yaklaşık yarısı bankacılık sektöründeki zararlara gitmiştir. 2000-2001 döneminde banka yeniden sermayelendirmesinin Türkiye için maliyeti GSMH'sının %31,9'dur. Yani ekonomik krizin ağırlaşmasında bankacılık sektörünün payı çok büyüktür.

Ağustos ayı itibariyle bankacılık kesiminin kredi hacmi bir önceki yıl sonuna göre reel olarak %16,7 oranında azalmıştır. Buna paralel olarak, 2000 yılı sonunda % 50,6 olan mevduat bankalarının kredi/mevduat oranı, 2001 yılı Ağustos ayı sonunda % 39,3'e düşmüştür. Nitekim, brüt(Krediler + Takipteki Alacaklar) olarak değerlendirildiğinde Ocak-Ağustos döneminde kredi hacmindeki reel daralma %10,5 olmaktadır (BDDK,2001:5).

Şahin(2013:499)'e göre de ekonomik krizin ağırlaşmasında bankacılık sektörünün payı çok büyüktür. Ama sadece kamu bankalarının sermaye yapılarının zayıflığı, takipteki alacaklarının nispi yüksekliği, görev zararları, etkin çalışmaları değil içi boşaltılan, sermaye yapıları zayıflatılan ve aktif kaliteleri (ki krediler aktifte yer alır) bozulan özel bankaların Hazineye getirdiği yük de krizi ağırlaştırmış ve krizden çıkmak için gerekli kaynak miktarını artırmıştır.

Benli ve Sönmezler(2002:88)'e göre, ülkemizde yaşanan krizler sonucunda bankacılık sektörü ülke ekonomisine oldukça büyük zararlar vermiştir. 2001 yılı GSMH'sının yaklaşık yarısı bankacılık sektöründeki zararlara gitmiştir. Bir kere daha belirtmek gerekir ki bankacılık sektöründeki herhangi bir sorun bütün ekonomiye katlanarak yansımaktadır. Ama, onlara göre (2002:90) Türkiye ekonomisindeki krizlerden sadece bankacılık sektörünü sorumlu tutmak da yanlış bir saptamadır. Bankacılık sektörü oluşan kriz ortamlarında yapısal bozukluklar nedeniyle sadece krizin derinleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Türkiye'de ortaya çıkan krizlerin asıl sorumlusu uygulanan yanlış ekonomi politikaları ve kamu kesiminin kazandığından fazla harcaması sonucu yoğun olarak iç ve dış borçlanmaya ihtiyaç duymasıdır.

Sonuçta, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin etkisiyle, mali bünyeleri ve kârlılık performansları kötüleşen bankaları sağlıklı bir yapıya kavuşturabilmek amacıyla, 15.05.2001 tarihinde Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı uygulamaya konulmuştur. Program ile kamu bankalarının yeniden yapılandırılması, TMSF'ye devredilen bankaların çözümlenmesi, özel bankacılık sisteminin rehabilitasyonu, gözetim ve denetim çerçevesinin güçlendirilmesi ile sektörde rekabet ve etkinliğin artırılması amaçlanmıştır.

Türk bankacılık sektöründe yaşanan bu köklü değişimlerden biri de krizler sonrası artan ve sektörü tehdit eder hale gelen bankaların sorunlu kredileri (takipteki krediler) konusudur. Bu sorunlu kredileri yapılandırmak amacıyla İstanbul Yaklaşımı çerçevesinde varlık yönetim şirketleri kurulmuş, bu sayede sektörde kredilerin tahsilatında istikrar sağlanmış ve yapılandırma sonrasında Türk bankacılık sektörü hızlı bir konsolidasyon sürecine girmiştir. Sistemde birleşme ve sorunlu bankaların TMSF tarafından devralınması

yöntemi ile yaşanan konsolidasyon süreci aynı zamanda bankaların öz kaynaklarını artırarak, sermaye yeterliliklerinin güçlenmesini sağlamıştır. Yaşanan bu olumlu gelişmeler sektörde, kredilerin toplam aktifler içindeki payının artmasını ve toplam krediler içinde takipteki kredilerin payının azalmasını sağlamıştır. Bu konsolidasyon süreci ile bankaların denetlenmesi kolaylaşırken, düzenleme ve denetlemelerin konsolide bazda yürütülmesi, sorunlu krediler için karşılık ayırma zorunluluğunun getirilmesi ve uluslararası muhasebe standartlarına göre raporlama yapılması banka bilançolarının, gerçek mali durumlarını yansıtmasını sağlamıştır. Mevduata 1994 yılında getirilen sınırsız güvence uygulamasının 2004 yılında 50.000 TL ile sınırlandırılmış olması da sektörü disiplinli bir yapıya kavuşturmuştur (Köksel ve Yöntem, 2014).

Dünyada, ABD mortgage piyasalarında başlayan, 2007 sonu ve 2008 başından itibaren önce kredi krizine ve ardından likidite krizine dönüşen global kriz, büyük ölçüde marjinal alanlara, kişi ve kurumlara verilmiş mortgage kredileriyle, karmaşık türev ürünler bileşiminin yarattığı bir finansal krizdir (Afşar,2011:154). Bilindiği üzere, Global kriz gelişmiş ülkelerdeki birçok büyük ve küçük pek çok bankanın milyarlarca dolar zarar etmelerine veya iflaslarına yol açmıştır. Sonuçlarının gözlemlendiği göstergelerden biri de 2008 yılı sonrasında banka kredilerinin takibe dönüşüm oranlarındaki artışlardır. Çin dışında neredeyse tüm ülkelerde 2008 yılı ve sonrasında takibe dönüşüm oranları yükselmiştir. Global krize yol açan konut kredileri yoğunlaşması trendine paralel olarak Türkiye’de de, bu dönemde, en çok yoğunlaşma konut kredilerinde ve inşaat sektöründe olmuştur. Bu dönem bankacılık sektörü kredilerinin %69,1’i %100 risk ağırlıklı kredilerdir (BDDK, 2009: 68, 87).

Bu kısa tarihsel bilgilerden sonra bu dönemde Türk bankacılık sektörünün özellikleri aşağıda kısaca özetlenmiştir.

3. Türk Bankacılık Sektörü Özellikleri

AB ile kıyaslandığında derinliği az olan Türk finans sistemi bankalar ağırlıklıdır. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi, Aralık 2017 itibariyle finansal sistemin aktif büyüklüğünün %82’i bankalara aittir. Sözkonusu oranın Aralık 2018 itibariyle %83’e çıktığını da belirtmek gerekir.

Tablo 3: AB-Türkiye Bankacılık Sektörü Karşılaştırılması

Yıllar	2014		2016	
	AB	Türkiye	AB	Türkiye
AB-Türkiye				
Aktif/GSYH (%)	311	114	291	105
Kredi/GSYH (%)	164	71	159	67
Mevduat /GSYH(%)	157	60	149	56
Nüfus/Personel (kişi)	175	360	182	378
Nüfus/Şube(kişi)	2620	6363	2835	6794

Kaynak: TBB

Tablo 4: Türkiye’de Finansal Kuruluşların Aktif Büyüklüğü (Aralık 2017, Milyar TL)

Sektör	Tutar	%
--------	-------	---

Bankalar	3258	82%
Portföy Yönetim Şirketleri	158	4%
Sigorta Şirketleri	140	4%
İşsizlik Sigortası Fonu	117	3%
Emeklilik Yatırım Fonları	80	2%
Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları	65	2%
Finansal Kiralama Şirketleri	58	1%
Factoring Şirketleri	44	1%
Finansman Şirketleri	39	1%
Aracı Kurumlar	23	1%
Reasürans Şirketleri	3	0%
Girişim Sermayesi	1	0%
Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları	0	0%
Toplam	3986	100

Kaynak: TBB

52 bankanın 34'ü mevduat bankası, 13'ü kalkınma ve yatırım bankasıdır. Mevduat bankalarından 3'ü kamusal sermayeli, 9'u özel sermayelidir. Türk bankacılık sektörü mevduat bankacılığı ağırlıklıdır. 5 de katılım bankası bulunmaktadır⁵. Kalkınma ve yatırım bankalarının 3'ü kamu, 6'sı özel ve 4'ü yabancı sermayelidir.

Yurtdışında yerleşiklerin %51 ve daha fazla oranda paya sahip oldukları yabancı sermayeli mevduat bankalarının sayısı 21'dir. Kalkınma ve yatırım bankalarının 4'ü de yabancı sermayelidir. Buradan, Türk bankacılık sektöründe yabancı bankaların payının yüksek olduğu sonucu çıkarılabilir.

Özellikle 2000'li yıllardan sonra ilk 5 banka toplam aktiflerinin, mevduatın, kredilerin ve özkaynakların yarısından çoğuna sahiptir. İlk 10 banka söz konusu olduğunda, oran %80'nin üzerine çıkmaktadır.

⁵ 15.11.2019 itibariyle, katılım bankası sayısı 6'dır (TKBB, 2019).

Tablo 5: Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma Göstergeleri

	%	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam Aktifler	İlk 5 Bankanın Payı	46	48	56	58,4	60,3	59,5	63	60,9	59,8	60,1	60,5	60,1	58,4	60	58	58	58	57	56
	İlk 10 Bankanın Payı	68	69	80	80,8	82,3	84	85	83,5	82,5	82,8	83,4	83,2	83,1	87	86	85	85	85	85
	HH Endeksi		623,4	794,9	882,9	942,1	948,9	980,5	911	879,1	885,7	913,3	897	855,5	900	863	853,8	849	845,1	854,48
Krediler	İlk 5 Bankanın Payı	42	42	49	56,3	54,7	54,1	56,3	55,9	54,7	55,5	52,7	54,3	55	56	56	56	56	56	55
	İlk 10 Bankanın Payı	73	71	80	77	76,8	79	81	80,4	79,9	81,2	80,1	81,4	82,5	86	85	85	84	84	84
	HH Endeksi		578,7	761,3	792,1	774,2	779,6	837,3	805,8	784,2	811,7	772,9	797,1	812,9	853	831	826,2	819,1	829	831,54
Mevduat	İlk 5 Bankanın Payı	50	51	55	62,2	63	64,9	66,1	63,2	62,2	62,3	62,6	63,1	59,8	61	59	59	60	60	60
	İlk 10 Bankanın Payı	69	72	81	86,5	87,6	89,6	89,8	87,3	86,3	86,1	86,1	86,9	86,5	91	89	89	89	90	91
	HH Endeksi		720,7	878,2	1.014,10	1.080,50	1.157,70	1.127,60	1.034,10	1003	994,9	1015	1042	937,8	987	959	930,3	941	851,1	963,95
Toplam Özkaynaklar	İlk 5 Bankanın Payı		78	72	63,1	63,5	58,1	55,8	52,7	55	54	55	58	56	57	56	58	57	58	57
	İlk 10 Bankanın Payı		115	76	83,8	84,9	80,3	78,7	78,5	76	74	76	78	79	81	80	81	81	82	82
	HH Endeksi		1939	1636	1.003,20	1.024,60	862,9	841,3	788,7	755,5	688,9	748	795,72	770	796	769	804,8	802,9	809,5	809,47

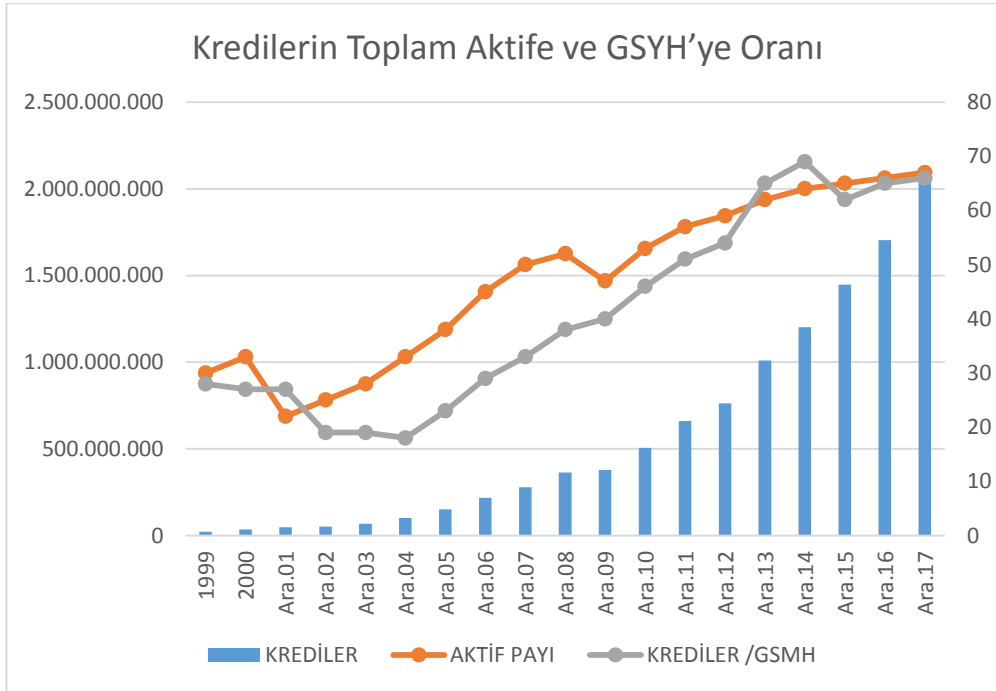
Kaynak: BDDK, TBB

Aşağıda 1999'dan 2017 yılına kadar olan toplam krediler olarak tablo halinde gösterilmeye çalışılmıştır. Bir önceki yıla göre artan bir grafik izleyen krediler Aralık 2017 itibariyle 2.059,1 Milyar TL'ye ulaşmıştır.

Tablo 6: Toplam Krediler (Takipteki Krediler hariç)

	TL (MİLYAR TL)*	DAĞILIM	YP*	DAĞILIM	TOPLAM*	DEĞİŞİM	TOPLAM AKTİFLER*	KREDİLER AKTİF PAYI	GSMH	KREDİLER /GSMH
1999	10.599.946	49	11.115.028	51	21.714.974		72.120.858	30%	78.283.000	28
2000	19.362.163	57	14.851.317	43	34.213.480	58%	104.283.106	33%	125.596.000	27
Ara.01	19.469.509	41	28.363.119	59	47.832.628	40%	216.507.617	22%	176.484.000	27
Ara.02	20.500.869	39	32.130.621	61	52.631.490	10%	212.675.488	25%	275.032.000	19
Ara.03	36.651.697	53	32.350.427	47	69.002.124	31%	249.749.773	28%	356.681.000	19
	BİN TL								GSYH	
Ara.04	64.844.444	63	37.637.345	37	102.481.789	49%	306.451.565	33%	559.000.000	18
Ara.05	107.116.469	70	45.178.091	30	152.294.560	49%	396.970.059	38%	649.000.000	23
Ara.06	158.825.148	73	58.318.966	27	217.144.114	43%	484.758.076	45%	758.000.000	29
Ara.07	208.832.050	75	70.482.932	25	279.314.982	29%	561.171.879	50%	856.000.000	33
	BİN TL									
Ara.08	256.035.919	70	108.402.232	30	364.438.151	30%	705.871.000	52%	951.000.000	38
Ara.09	271.795.817	72	106.009.728	28	377.805.545	4%	798.533.000	47%	954.000.000	40
Ara.10	361.008.927	71	144.940.430	29	505.949.357	34%	961.876.000	53%	1.105.000.000	46
Ara.11	461.100.411	70	199.711.466	30	660.811.877	31%	1.160.712.000	57%	1.298.000.000	51
Ara.12	555.877.221	73	207.633.838	27	763.511.059	16%	1.298.142.527	59%	1.417.000.000	54
Ara.13	712.255.164	71	297.079.159	29	1.009.334.323	32%	1.635.370.077	62%	1.562.000.000	65
Ara.14	839.267.983	70	362.106.516	30	1.201.374.499	19%	1.888.308.478	64%	1.750.000.000	69
Ara.15	971.226.677	67	476.983.527	33	1.448.210.204	21%	2.235.994.713	65%	2.338.000.000	62
Ara.16	1.094.909.806	64	609.822.346	36	1.704.732.152	18%	2.595.347.984	66%	2.609.000.000	65
Ara.17	1.364.930.844	66	694.195.656	34	2.059.126.500	21%	3.095.039.170	67%	3.105.000.000	66
* 6 SIFIR ATILDIĞINDA BİN TL										

Kaynak: TBB, TÜİK

Bu yönde, yukardaki grafikte olduğu gibi, kredilerin bankacılık sektörü toplam aktifler içindeki payının da 2000-2001 kriz yılları hariç genelde artış trendinde olduğu görülmektedir. Bu dönemde kredilerin toplam aktifler içindeki payının düştüğü yıllar 2000-2001 ve 2009 yılları olmuştur. Cıvır(2012)'e göre, kriz döneminde ve sonrasında özel sektöre verilen kredilerde önemli bir daralma olmuştur. Ortalama kredi faiz oranları 2001 ve 2002 yıllarında kriz öncesi döneme göre önemli ölçüde artmıştır. Faiz oranlarındaki artışın ötesinde, asıl önemli olan özel sektöre verilen kredilerin azalmasıyla birlikte kredi çöküşü (credit crunch) olabilir. Asimetrik bilginin sonuçlarından biri olan bu tür kredi kısıtlamaları bankacılık sistemindeki mevduatlar azaldığı, bankalar daha fazla miktarda rezerv tutmaya zorlandıkları ve/veya belirli bir sermaye yeterlilik rasyosunu tutturmak zorunda kaldıklarında ortaya çıkabilmektedir. Ama, O'na göre, aynı zamanda, ekonominin durgunluğa girdiği dönemlerde kredi talebi de azalacağından, özel sektöre verilen kredilerdeki azalmanın arz, talep veya her ikisinin birlikte azalmasından kaynaklanabileceğini de dikkate almak gerekmektedir.

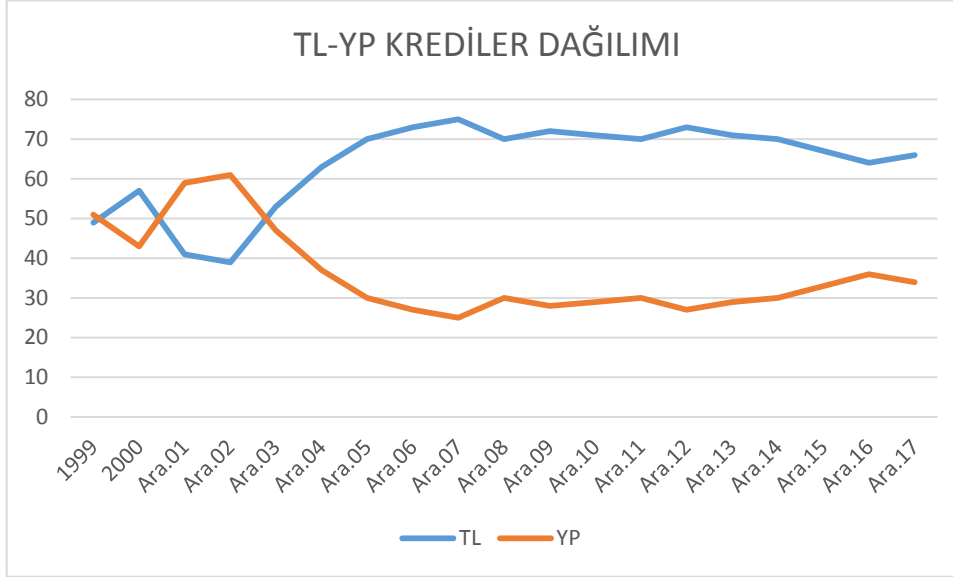
Yiğitbaş(2012:93)'a göre de faiz oranlarındaki artış karşısında, kredi oranı düşerken takipteki kredilerin toplam kredilere oranının arttığı yıllardan biri de 2009 olmuştur. Yine asimetrik bilgi teorilerinde öngörüldüğü gibi artan faiz oranı, ters seçim ve ahlaki tehlike problemlerini artırmış ve bankalar, bu duruma, verdikleri kredi miktarını azaltarak tepki vermişlerdir. Yani, 2008 yılında faiz oranındaki artışlar karşısında takipteki krediler oranında artış olmuş ve bir sonraki yıl(2009), bankaların plase ettikleri kredinin varlıklar içindeki payı azalmıştır.

Yukardaki tablodan ve grafikten de izlenebileceği üzere, 1999 yılında kredilerin toplam aktifler içindeki payı % 30 iken 2017 yılında % 67'e çıkmıştır. Özellikle 2010 yılından itibaren artış trendinde olan kredilerin payı hep % 50'nin üzerindedir. Ama öncesinde bu oranın düşüklüğü özellikle 1990-2000'li yıllardaki sorunlu yapıyı ve bankacılık sektörünün nasıl asli fonksiyonundan uzaklaştığını da göstermektedir. Bankacılık sektörü bu yıllarda öncelikle kamuyu finanse etmiş ve menkul değerler 2005 yılına kadar sektörün en önemli plasman kalemi olmuştur. Bu nedenle bu yıllarda kredilerin GSMH'ya oranı da düşüktür. Bu oranın Aralık 2007'den itibaren biraz yükselmeye başladığı ve özellikle 2012 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde büyüdüğü görülmektedir⁶. 2017 yılı itibariyle, TBB verileriyle hesaplandığında Krediler/GSMH oranı % 66, BDDK verileriyle hesaplandığında % 68'dir.

Türk bankacılık sektöründe, özellikle, 1999, kriz dönemleri 2001 ve 2002'de verilen kredilerin yarısından fazlasının YP biriminden verildiği görülmektedir. Bu da kredi riskini artırmış, döviz kurundaki olumsuz değişimler sonucu birçok firma temerrüde düşmüştür. Aşağıdaki grafikten de görüldüğü gibi, 1999 yılında TL kredilerin oranı % 49 iken YP kredilerin oranı % 51'dir. 2000 yılında bu dağılımın % 57- % 43 şeklinde değiştiği görülmektedir. 2001-2002 kriz koşullarında YP kredilerin oranı TL kredilerin oranını aşmıştır. Ama 2003 (% 53 TL, % 47 YP) yılından itibaren ekonomideki düzelmeye paralel olarak TL kredilerin artmaya başladığı görülmektedir. Örneğin 2004 yılında % 63'e çıkan TL krediler oranı, 2007 yılında bugüne kadar ki en yüksek oran olan % 75'e çıkmıştır. Bu tarihten sonra YP krediler tekrar bir miktar artmaya başlamıştır. Özellikle Aralık 2012'den itibaren TL ve YP kredilerin oranı arasındaki makas daralmıştır. Aralık 2017 itibariyle ise kullanılan kredilerin % 66'sı TL iken YP kredilerin oranı % 34'dür. Kredi riski açısından bakıldığında,

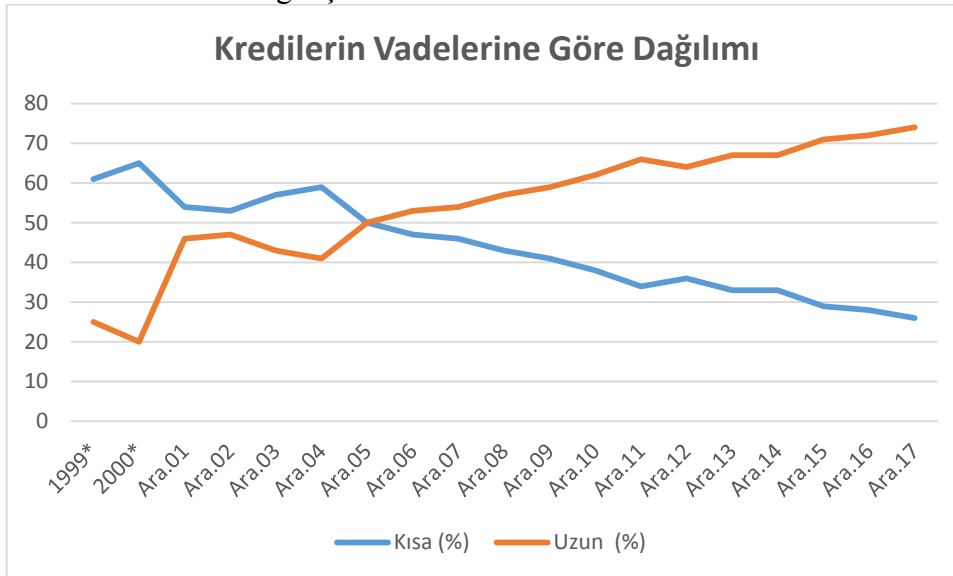
⁶ İstikrarlı olarak geçmesinden kasıt kredi/GSYİH oranının istikrarlı olarak 4-5 yıl boyunca % 55'in üzerinde seyretmesidir (Kara vd, 2013:6).

kurlardaki olası olumsuz gelişmelerin YP kredilerde temerrüde düşen kredi sayısını artırabileceğinden YP kredilerin oranının düşmesi olumlu bir gelişmedir.

Kaynak: TBB, BDDK

Türk bankacılık sektöründe dikkati çeken bir diğer husus ise verilen kredilerin vadesidir. Aşağıdaki grafikten de görüldüğü gibi, 1999 yılında kredilerin % 61'i, Aralık 2004'e kadar ise çoğunluğu kısa vadeliydi. Aralık 2005'te bu oran % 50- % 50 olmuştur. Bu tarihten sonra ekonomideki olumlu gelişmeler doğrultusunda kredilerin vade dağılımının giderek uzun vadeli kredilerin lehine değiştiği görülmektedir. Bir açıdan, bu kredi riskini artırıcı bir unsur olarak değerlendirilmekte (BDDK,2006:84), başka bir açıdan ise, kredilerde vadenin uzaması, etkili kredi izleme faaliyeti sayesinde, ödenmeme olasılığının düşmesini sağlamaktadır (Jimenez ve Saurina,2003:2204) ve dolayısıyla Türk bankacılık sektöründe vadenin uzaması olumlu bir gelişmedir.

Kaynak: TBB, BDDK

Coğrafi yoğunlaşma açısından bakıldığında, kredilerin İstanbul'un da içinde yer aldığı Marmara Bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kredilerin yarısına yakını, 2002 yılından itibaren ayrı bir bölge olarak gösterilen İstanbul'da kullanılmıştır. Çünkü İstanbul, sanayi, ticaret ve hizmetler sektörünün de başkentidir. İstanbul, diğer en çok kredi kullanılan 2 bölgeyle birlikte değerlendirildiğinde % 60-70 arasında kredi oranına ulaşılmaktadır. Bu oran kullanılan toplam kredilerin ilk 3 bölge yoğunlaşmasını göstermektedir.

Tablo 7: Kredilerde Bölgesel Yoğunlaşma (1999-2017) (En çok kredi kullanan 3 Bölge)

Yıllar	İstanbul	%	Marmara*	%	Orta Kuzey	%	Ege	%	Batı Anadolu	%	Ara Toplam %	Toplam Kredi	
1999	7.627.546	35	8.927.055	41	4.714.294	22	1.917.272	9			72	21.714.974	Milyar TL
2000	12.799.535	37	15.008.977	44	5.984.489	17	3.103.775	9			70	34.205.860	Milyar TL
2001	14.742.018	40	16.484.816	44	7.373.757	20	2.838.053	8			72	37.085.766	Milyar TL
2002	22.136.243	42					3.310.223	6	7.705.008	15	63	52.631.490	Milyar TL
2003	28.178.844	41					5.987.417	9	6.584.365	10	59	69.002.124	Milyar TL
2004	39.840.607	39					8.948.189	9	9.961.523	10	57	102.481.789	Milyar TL
2005	53.657.989	35					14.163.668	9	17.036.489	11	56	152.294.560	Bin YTL
2006	81.283.407	37					20.173.441	9	25.407.431	12	58	217.308.644	Bin YTL
2007	100.330.991	36					26.841.231	10	30.648.693	11	57	278.997.612	Bin YTL
2008	121.062.067	33					34.815.961	10	37.216.913	10	53	363.860.979	Bin YTL
2009	134.253.895	35					35.843.023	9	42.962.887	11	56	379.404.761	Bin TL
2010	194.993.982	38					49.872.394	10	56.720.151	11	59	506.994.403	Bin TL
2011	251.245.641	38					68.322.359	10	75.543.237	11	60	660.883.993	Bin TL
2012	301.407.296	39					79.038.636	10	89.777.718	12	62	764.196.779	Bin TL
2013	399.163.413	40					105.678.020	10	126.912.114	13	63	1.009.762.855	Bin TL
2014	489.416.301	41					125.070.370	10	153.731.023	13	64	1.201.696.256	Bin TL
2015	588.135.171	41					148.608.958	10	196.687.084	14	64	1.448.467.334	Bin TL
2016	706.934.492	41					172.033.145	10	234.555.227	14	65	1.704.762.208	Bin TL
2017	828.917.081	40					214.158.686	10	284.965.577	14	64	2.059.740.916	Bin TL

* 1999-2001 yılları arasında İstanbul kredileri Marmara bölgesi içinde, sonraki yıllarda ayrı gösterilmiştir.

Kaynak:TBB

4.Türk Bankacılık Sektörü Kredilerinde Sektörel Yoğunlaşma ve Sorunlu Krediler

Türk bankacılık sektörünün 1999-2017 yılları sektörel kredi dağılımına bakıldığında 2008 yılına kadar tekstil ve inşaat sektöründe yoğunlaşma gözlenmektedir. Bu iki sektör 2008'e kadar hep yoğun ilk altı sektör içinde yer almıştır. 2004 yılından itibaren TCMB sektörel kredi dağılımına bireysel kredileri de eklediğinden bu tarihten itibaren sektörel kredi dağılımında bireysel krediler başta, toptan ve perakende ticaret sektörü 2. sıradadır. 2007-2016 döneminde 3. sıraya yerleşen sektör istisnasız "inşaat" sektörü olmuştur. Bu sektörün toplam nakdi krediler içindeki payı 2007'de % 6 iken 2017 yılında % 9,4'e çıkmıştır.

Tablo 8: Kredilerde En Yoğun 3 Sektör (%)

	Bireysel Krediler		Toptan ve Perakende Ticaret		İnşaat	
	Kredi Payı	Takip payı	Kredi Payı	Takip Payı	Kredi Payı	Takip Payı
2007	24,1	25,2	13,9	15,3	6	4,6
2008	23	30,7	13,1	16,7	6,8	5,4
2009	24,7	39,6	12,3	14,7	7	5,9

2010	26	37,5	12,3	15,5	6,5	6,4
2011	23,8	36,6	12,7	13,9	6,6	8,4
2012	24,6	35,7	13,3	14	6,9	8,2
2013	27,6	36,1	13,5	15,1	6,9	10,7
2014	26,2	35,3	13,8	15,2	7,3	10,6
2015	22,9	36,4	13,9	17,4	8	9,4
2016	24,5	33,6	13,7	18,6	8,6	10
2017	23,6	28,4	14,7	21	9,4	10,9

Kaynak: TBB, BDDK

Kredi riski açısından sektörel yoğunlaşma ile sorunlu kredilerin dağılımına da bakmak gerekmektedir. Çünkü yukardaki tabloya göre böyle bir ilişki var görünmektedir. Toplam kredi stoku içinde takipteki kredilerin (karşılık sonrası) payı 2001 yılında % 16,6 gibi yüksek oranda gerçekleşmesine karşın, 2002-2007 döneminde düzenli şekilde gerileyerek, Aralık 2007 itibariyle % 0,4'e düşmüştür. Aynı dönem itibariyle karşılık öncesi takipteki kredilerin toplam krediler içindeki payı, % 18,5'ten % 3,5'e gerilemiştir. Karşılık sonrası takipteki kredilerin 2002-2007 döneminde hızla gerilemesi ve düşük düzeylerde kalmasının başlıca nedenleri olarak, ekonomik istikrarın sağlanması, bankaların sermayelerinin artırılması, sorunlu bankaların TMSF'na devri ve sorunlu kredilerinin tasfiyesi, İstanbul Yaklaşımı, kamusal gözetim ve denetimin etkinliğinin artması ve bankacılıkta risk yönetimi anlayışının öneminin artması, faaliyet ortamının iyileşmesi ve sektörde hızlı büyüme, banka dışı kurumların dış borçlanma imkânlarının artması ve kredi portföyünün çeşitlenmesi gösterilmektedir (TBB, 2008: 63-81).

Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi, söz konusu oranlar 2008-2017 yılları arasında birbirine yakındır ve Aralık 2017 itibariyle karşılık sonrası takipteki kredilerin toplam kredilere oranı % 0,6'dır. Özel karşılıkların takipteki kredilere oranı ise % 79,8'dir.

Tablo 9: Sorunlu Kredilerin Dağılımı (%)

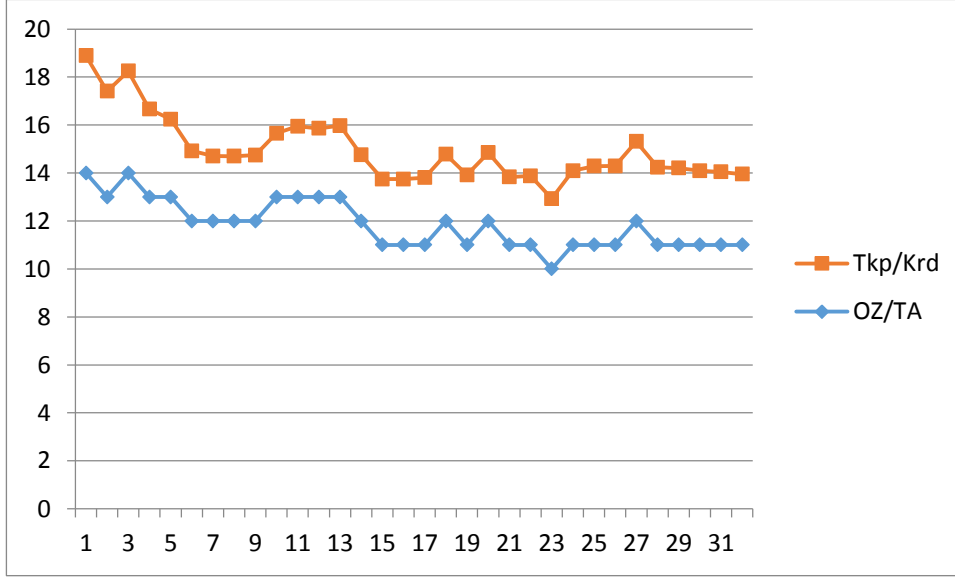
	Takipteki Krediler / Toplam Krediler	Takipteki Krediler (net) / Toplam Krediler	Özel Karşılıklar / Takipteki Krediler
2008	3,6	0,7	81,4
2009	5,4	0,8	84,5
2010	3,7	0,6	84,6
2011	2,7	0,5	80,4
2012	2,8	0,7	75,2
2013	2,7	0,6	77,4
2014	2,7	0,7	75
2015	3	0,7	76,1
2016	3,2	0,7	78,3
2017	2,9	0,6	79,8

Kaynak: TBB, BDDK

Takipteki kredilerin sektörel dağılımına bakıldığında, 2007-2017 döneminde toptan ve perakende ticaret ile inşaat sektörünün krediler içindeki yoğunlaşmalarına paralel olarak takipteki krediler içindeki payının da yüksek olduğu görülmektedir. Aralık 2017 itibariyle

sektörel krediler içerisindeki takibe dönüşüm oranları; toptan ticaret ve komisyonculukta % 4,36, inşaat sektöründe % 3,46 ve perakende ticaret ve kişisel ürünler sektöründe % 3,80 olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 2017: 15).

TBB(2016:1)'ne göre, Türkiye’de kredi riski makul seviyededir. Aşağıdaki grafikten de görüldüğü ve Behr vd(2007:22)'nin de belirttiği gibi takipli kredilerin oranı ile sermaye rasyosu arasında yüksek bağlantı vardır. Yani yüksek takipli krediler oranı, yüksek sermaye oranı ile beraber gitmektedir.

Kaynak: TBB, BDDK

Ayrıca TBB'nin yayınladığı “Seçilmiş Göstergelerle Türkiye’de Bankacılık Sektörü ve Uluslararası Karşılaştırması Bilgi Notu”ndan alınmış, seçilmiş bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle Türkiye’yi sermaye yeterlilik rasyosu ve takibe dönüşüm oranı açısından karşılaştırma imkanı veren bir tablo eklenmiştir.

Seçilmiş Bazı Ülkelerde Risk Göstergesi

%	Sermaye Yeterlilik Rasyosu	Takipteki Alacaklar / Toplam Krediler	Son veri dönemi
		Gelişmekte Olan Ülkeler	
Arjantin	14,6	1,8	Eyl.15
Brezilya	15,5	3,1	Eyl.15
Çin	13	1,5	Haz.15
Macaristan	17,2	13,6	Eyl.15
Hindistan	12,9	4,8	Eyl.15
Endonezya	20,2	2,6	Eyl.15
Malezya	15,5	1,6	Haz.15
Rusya	13	7,4	Eyl.15

Güney Afrika	14,2	3,1	Kas.15
		Gelişmiş Ülkeler	
Kanada	14	0,5	Eyl.15
Almanya	18,1	...	Eyl.15
İtalya	14,5	18	Haz.15
Japonya	13,6	1,6	Oca.15
Kore	14,2	0,6	Haz.14
İngiltere	17,3	1,8	Ara.14
ABD	14,2	1,5	Eyl.15
TÜRKİYE	14,6	2,8	Eyl.15

Kaynak: TBB

Bu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle Türkiye sermaye yeterlilik rasyosu ve takibe dönüşüm oranı açısından karşılaştırıldığında, Türkiye bankacılık sektöründe takipteki alacakların toplam kredilere oranı Eylül 2015 itibariyle %2,8 seviyesinde ve TBB(2016:1)'ne göre makul seviyede iken, gelişmiş bir ülke olan İtalya'da % 18, gelişmekte olan ülke kategorisindeki Macaristan'da % 13,6, Rusya'da ise % 7,4'dür.

5. SONUÇ

Finansal aktiflerinin %83'ünden çoğunu bankaların oluşturduğu Türkiye finansal sistemi, banka temelli bir finansal sistemdir. AB'ne göre finansal derinliği az olan sistem bankalar ve mevduat bankacılığı ağırlıklıdır. Yani ekonominin temel aktörleri olan bankaların temel faaliyetleri "kredi" makroekonomiyi etkiler ve her zaman özel bir ilgiye haizdir. Bu yönde, burada, 1999-2017 dönemi Türkiye bankacılık sektörü tarihsel olgularla ve tablolar yardımıyla "krediler" temelinde incelenmeye çalışılmıştır.

24 Ocak kararları ile Türkiye ekonomisinde ve bankacılık sektöründe başlayan serbestleşme ve neoliberal politikalar Türkiye ekonomisini istikrarsızlığa sürüklemiştir. 1999-2017 döneminde Türkiye finans sisteminde yaşanan krizler "bankacılık krizleri" olarak tanımlanabilir. Özellikle 2000-2001 krizleri sonrasında kredilerin takibe dönüşüm oranı ciddi oranda artmıştır. 1999 yılında kredilerin takibe dönüşüm oranı %10,5 iken 2001 yılında % 28,6'ya çıkmıştır. Böyle bir ortamda bankalar daha az kredi vererek ve verdikleri kredileri geri çağırarak ekonomik daralmaya neden olmuşlardır. Bu ekonomik daralma geri dönmeyen kredilerin daha da artmasına yol açmış ve sorunları ağırlaştırmıştır. 2001 yılı GSMH'sının yaklaşık yarısı bankacılık sektöründeki zararlara gitmiştir. Sözkonusu bu gelişmeler bankacılık sektöründe bu tarihten sonra yapılan reform ve uluslararası standartlara uygun düzenlemelerde etkili olmuştur. Bu sayede, Türkiye bankacılık sektörü global krizi daha az hasarla ve daha güçlü atlatabilmiştir.

Özetle, Türk bankacılık sektöründe yabancı bankaların payı yüksektir ve sektörde yoğunlaşma vardır. 2000'li yıllardan sonra ilk 5 banka toplam aktiflerin, mevduatın ve kredilerin yarısından çoğuna sahiptir. İlk 10 banka söz konusu olduğunda, oran %80'nin üzerine çıkmaktadır. Özellikle 2000-2001 krizinden sonra Türkiye bankacılık sektörü kredilerinin hem toplam aktiflere oranı hem de GSMH'ya oranı artmıştır. 2008 yılına kadar tekstil ve inşaat sektörüne kullanılan kredilerde yoğunlaşma gözlenmektedir. Bu iki sektör 2008'e kadar hep yoğun ilk altı sektör içinde yer almıştır. 2004 yılından itibaren bireysel

krediler başta, toptan ve perakende ticaret sektörü 2. sıradadır. 2007-2016 döneminde 3. sıraya yerleşen sektör istisnasız “inşaat” sektörü olmuştur. Bu sektörün toplam nakdi krediler içindeki payı 2007’de % 6 iken 2017 yılında % 9,4’e çıkmıştır. Toptan ve perakende ticaret ile inşaat sektörlerinin kredilerdeki yoğunlaşmalarına paralel olarak takipteki kredi payının da yüksek olduğu görülmektedir. Sektörel yoğunlaşma ile kredi riski arasında çok güçlü bir bağlantı vardır. Türkiye’de kredi riski makul seviyede olduğu iddia edilse de takipteki kredilerin artması halinde krediler ve yatırımlar azalacağından izlenmesi gerekmektedir ve 2017 yılından itibaren ödenmeyen takipli kredilerin yükseliş trendine girdiği, büyüme hızının ise düştüğü görülmektedir. Ayrıca, Aralık 2018 itibariyle yapılandırılan alacakların miktarı bir önceki yıla göre % 38 oranında artarak 108 milyar TL olduğunu (TBB,2019a:I-21) ve BDDK Eylül 2019’da bankalardan 46 milyar TL’lık kredinin yılsonuna kadar Tahsili Gecikmiş Alacaklar olarak sınıflandırılmasını istediğini de belirtmek gerekir. Yani Türk bankacılık sektörü yükselen bir ödenmeyen krediler sorunu ile karşı karşıyadır. Özellikle son dönemlerdeki ekonomi haberleri de bu yöndedir. Bildiğiniz gibi bu haberlerde sıklıkla inşaat ve enerji sektörüne verilen kredilerin sorunlu hale geldiği belirtilmektedir. En son haberler, bankaların 2020 Ocak ayı içinde sorunlu bu kredileri yapılandırabilmek için bir varlık yönetim şirketi kuracakları yönündedir. Bu nedenledir ki son söz olarak, kredilerin ve kredi riskinin her zaman izlenmesi gerektiği ve bankaların özellikle kötü zamanlarda kâr güdüsünden ziyade makroekonomi politikaları ile uyumlu kredi politikaları oluşturmaları tavsiyesi olacaktır.

KAYNAKÇA

Afşar, M. (2011). Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(2), 143-171.

BDDK (2001), Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı Gelişme Raporu. Ankara: BDDK.

BDDK (2006) , Finansal Piyasalar Raporu, Mart-Haziran 2006.

BDDK (2009), Finansal Piyasalar Raporu (16). Ankara: BDDK .

BDDK (2010), Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi (Çalışma Tebliği).

BDDK (2017), Türk Bankacılık Temel Göstergeleri. Ankara: BDDK.

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. ve Levin, R.(2003). Bank Concentration and Crises. NBER Working Paper no:9921, 1-22.

Behr, A., Kamp, A., Memmel, C., ve Pfingsten, A. (2007). Diversification and the banks' risk-return-characteristics: Evidence from loan portfolios of German banks.

Benli, A. ve Sönmezler, G. (2002). “Türk Bankacılık Sistemi ve Kriz”, İktisat İşletme Finans Dergisi, Haziran 2002 sayısı, 88-90.

Boratav, K. (1989).Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985. Gerçek Yayınevi.

Boyacıoğlu, M., (2003), “1980 Sonrası Türk Bankacılık Sektöründeki Gelişmeler, Krizlerin Sektör Üzerindeki Etkileri ve İyileştirici Öneriler”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:9, Konya.

Civcir, İ. (2012). "Türkiye'de Kriz Sonrası Dönemde Kredi Çöküşü", Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2012/12.

Jiménez, G., ve Saurina, J. (2004). Collateral, type of lender and relationship banking as determinants of credit risk. *Journal of banking & Finance*, 28(9), 2191-2212.

Kara, H., Küçük, H., Tiryaki, S. T., ve Yüksel, C. (2013). Türkiye için Makul Kredi Büyüme Oranı Ne Olmalı. *TCMB Ekonomi Notları*, 3, 1-14.

Karaçor, Z. ve Gökmenoğlu, K. (2011). *Finansal Kriz Modelleri*. (Ed. Murat Çetinkaya) Küresel Ekonomik ve Finansal Kriz. Ankara: Nobel Yayınevi.

Köksel, B. ve Yöntem, Tuğçe (2014). "Türk Bankacılık Sektöründe Kredi Tayinlaması: 2002-2013 Dönemi Üzerine Bir Uygulama". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43, Ocak-Haziran 2014 ss. 107-131.

Kuzucu, S.(2014). *Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet İlişkisinin Değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.

Şahin, H.(2013).*Türkiye Ekonomisi (13.Baskı)*.Ezgi Kitapevi, 523-528.

Şahin Yarbağ, P. (2011), 2008 Global Krizi Sonrasında Türkiye, Avrupa Birliği Ve ABD Bankaları Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Yayınlanmamış Doktora Tezi.

TBB (2008), 50.Yılında TBB Ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi 1958-2007. İstanbul: TBB.

TBB (2016), Bankacılık Sektörü 2011-2015 Aralık. İstanbul:TBB.

TBB(2019a), Bankalarımız 2018.

TBB (2019b), 60.Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türk Bankacılık Sistemi 1958-2018. İstanbul: TBB. Yayın No:334.

TKBB (2019), Sektör Bilgileri, İstanbul: TKBB. Erişim tarih: 15 Kasım 2019 <http://www.tkbb.org.tr/banka-genel-bilgileri>

Yay, G.G. (2012). *Para ve Finans:Teori-Politika*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını.

Yeldan, E. (2008). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*. İletişim Yayınları,İstanbul.

Yiğitbaş, Ş.B.(2012). Bankaların Kredi Verme Davranışı Üzerine Asimetrik Bilginin Etkisi ve Reel Sektör Yansıması (Türkiye Analizi 2002-2010). TBB Yayını No:288, İstanbul.

<https://www.bddk.org.tr/>

<https://www.tbb.org.tr/tr>